

նէութիւնն : Նախ ամենակարեւոր գրքի մը հրատարակութեան ձեռք կը զարնէ, որ թէ՛ պէտ փոքր քանակաւ՝ բայց ազգին նոյն միջոցի գտնուած վերքին համար անհրաժեշտ և մեծապէս հարկաւոր գրքոյի մը. այլուքենից ու ֆրիստոնէական վարդապետութեան. և որոց ճակատը գրուած է. « Հանդերձ Աստուծով : Գիրք այլուքենից յաղագս նորեկ տըզայոց՝ և մանկանց անկրթից. նաև արանց գետ եւս ոչ ոսելոց. որոց լիցի օժանդակ հասանիլ ի կատարումն կրթութեան. և ի վարժումն ճանապէս ընթերցողութեան : Յօրինեալ ներտպարանով սրբոյ Էջմիածնի. և սրբոյն Սարգսի զօրավարի : Յամբողջրոտմ քաղաքի : ի ներթուում փրկչին 1666 . իսկ Հայոց ՌճժԵ յունվարի Գ » : Զունի

յիշատակարան, միայն ի վերջ քրիստոնէական վարդապետութեանն, զոր հրատարակչն կ'անուանէ « Յաղագս մանկանց առ ի կրթութիւն. և վարժումն ի կրօնս քրիստոնէութեան », հետեւալ քանի մի տողերը կան. « Շարադրեցաւ բանս հաւատոյ սակս վարժութեան տրասից. ի թուի փրկչի 1666 . իսկ ի մերումն թուոյ ՌճժԵ ամենանն նոյեմբերի. որոյ էին աւուրք քանեւհինգ : յԱմպղբրոտմ քաղաքի, ի տպարանի սրբոյ Էջմիածնի և սրբոյն Սարգսի » :

Տառից ձեւը ընտիր, անվթար և անսխալ տպագրութիւնն. մէկէն կ'իմացուէր թէ հըմաւտ, կարող ու իր զործէն հասկըցող անձի մը կառավարութեան և տեսչութեան ներքոյ էր Ամպղբրոտմ տպարանը :

Շարայայտելի

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՇԱՆՏՐԻ ՅԱՐԵԻԵՍՍ

(Տես յէջ 7)

ԼԸ

Դարձ յերևամ. — Վերջին անգը ընդ Երասխ. — Շահրիար գիւղը. — Արմասիւր. — Խուլ-Փիլիսէ. — Մոստը կասօք յերևամ :

16. Յուլիս. — Եւ ահա հրաժեշտ տալով Երասխի ափանց՝ կը բռնենք Երևանու ճամբան, մեր ծրագիրը կէտ առ կէտ լմացընելով : Վերջին անգամ, գահութիւն Աստուծոյ, կ'անցնինք նշանաւոր գետը, ճիշդ այն տեղէն՝ ուր ութ օր յառաջ խղճուեցաւ Երևանցի վաժապետ մը՝ ուրիշ ութ ձիաւորաց հետ անցնելու առնել :

Այսուհետև պիտի երթանք ձախկողմեան ափունքէն, աշակողմը թողլով Սուրմալու գիւղը, որուն գեղեցիկ ընկաղեմները դեմ կը դնեն չորութեան՝ շնորհիւ Երասխի առատ ջրոց, որով կ'ուռնեն միշտ տեղացիք :

Պ. Շանսար սրտեք էր որ քիչ մը յոգ-

նութիւն առնլու համար կենայինք այն իւրիկուն ի Շահրիար : Առջինիս ձգուած է երկայն, հարթ, միօրինակ ճամբան ցիրուցան մարդերով մեծ զաշտապետնոյ մը վրայ : Այս կանաչ կէտերէն մին ալ է Շահրիար, բայց որչափ որ մենք յառաջ կ'երթանք, կարծես նա կը հեռանայ : Վեց ժամ քայելէ վերջ՝ օթեանը կը հասնինք, և մեր վրանները կը պարզուին գեղեցիկ շէնքի մը բակին մէջ, որուն տէրերը բացակայ են :

Շահրիար գիւղը ընդարձակ պարտէզ մ'է խնամով ոռոգուած : Զեանդուած է 980 մետր բարձրութեան վրայ, և ունի գրեթէ երկու հարիւր հայ ընտանիքներ, որոնք անուանի

գեղնապոյն Հրէից տիպը 'իր ներկայացնեն, որ գարմանալի բան մը չէ, վասն զի ճիշդ այս կէտին վրայ հաստատուեցան ժամանակաւ գաղթական Հրեայք: Լի է զիւրը այդիներով, որոց պատուքը կը տարուին սայլակներով յերևան 44 հզմ. անդին:

17 յուլիս. — Կանխակեկ, մեր թէյը առնելով, կ'ուզեորինք զէպ յերեսան: Կարաւանը առաջուց զրկելով երկու ձիաւորաց հետ, կը շարունակենք մեր միակերպ ճանապարհը ձիով դաշտին մէջէն, ծանր և կիզիչ մթնոլորտի տակ: Երկաթի շրջանակ մը կը սեղմէ զլուսնս, մերձաւոր ծշան ջերման: Ուրքան փափաքելի էր ինձ թուշիլ անցնիլ վերստերու երկայն շարքը՝ որ կը բաժնէ զիս յերևանէ: Բայց իմ Պեգասս այս հրաշքը ընելու կարողութիւնը չունի. դանդաղ քայլելով, ակամօք ի կայս, յոյժած առաջ կ'երթայ, այնպիսի զիմօք՝ որ կարծես կ'ըսէ. « Խիչեկ երբ պիտի տեսն այս հաստատուն ծովերը »: Երկան ետևի կողմը պահած է առկաին Արարտայ լաւաներուն յիշատակը: Իմաստաւ կենդանիներ:

Ձիուս հետ այսպէս մտածելու ատենս, ուշադրութիւնս կը հրաւիրէ թոփատէփէի վրայ, հրադիւային կարմիր կաւ բլուր մը որ կը բարձրանայ դաշտին մէջ: Այս բլուրը՝ Շահ-րիարի և Քուրուկուտանի միջև գետեղուած՝ լի է անհեղեղ աւերակներով, որք են վերջին մնացորդք հուշակաւոր ամրոցին Արմախիրի: Գալով քաղաքին՝ որ կը տարածուէր այս բլրան ստորոտը՝ հետքի մը չունէ ալ մնացած չէ՝ հարցընելու է իրեն թէ՛ արդեօք եղած է աւան որ գոյութիւն ունեցած ըլլայ:

Արմախիրի հիմնարկութիւնը եղած է Քրիստոս երկու հազար տարի յառաջ. և եղաւ, ըստ պատմագրաց, բնակութիւն Հայաստանի թագաւորաց տասնեւթ զարեր: Երբեմն կային շուրջը կողամակսեաց միասուններ, և հեթանոս քահանայք՝ Գոգոնի բլրմաց նման, խորհուրդ կը հարցընէին թեթիկամ ուժգին հովէ տարուբերած անբուց շարժման: Բայց այս պատգամատու կազմամաններէն մնացած չէ բնաւ, և Գարտ-Սուր շուրջը որ շատ հեռու չէ անկէ՝ կը տեսնուին միայն ուռնիներ:

Արեգական, Լուսնի, Արտեմիայ և Ալփայոնի պաշտամունքը կը յարգուէին երբեմն յԱրմախր, բայց ետքը փոխուեցան ի Բագարան (քաղաք կոչոց) հետի յիշրամպաշատէ 40 ասպարէզ, ըստ խորենացոյ, երբ Երուսաղ տրբայն թողուց այս քաղաքը և փոխադրեց արքունիքը յափունս Էրասխայ և Ախուրեա: Իսկ Ուր ես հաստատութիւն չգտան, այլ իրենց բարբարոս սերունց փոփոխկոտ և բաղդախնդիր բնաւորութեան պատճառաւ՝ շատ մի պանպիստութիւններ ունեցան:

Բոլոր այս հփայլուն անցեալէն՝ շեղձակոյտ մը միայն կը տեսնեմ՝ փլածոյից կիկլոպեան պարսպաց: Բոլոր երկիրը քրքրուած է շուրջանակի, և պեղմանց հետքեր կ'ընծայէ:

Արեգական և Լուսնի տաճարին վրայ փոքրիկ եկեղեցի մը կը բարձրանայ հիմայ, ուր կու գան Հայ ուխտաւորներ Մարդկադարդին:

Մենք անսուրբքս՝ հաճոյք մը կը զգանք՝ ջերմեանը կեցուածքով՝ նստելու այս երբեմն Արեգական եռանդուն երկրպագուներէն կոխուած և համբուրուած քարերուն վրայ, և թեթիկ նախանշակի մ'ընել: Բայց ահա արեգակը բարկանալով իւր բազնին եղած նախատանաց, կը շեշտէ մեր վրայ կիզիչ ճառագայթներ, և կը ստիպէ զմեզ խոնարհիլ իւր կայծակնացայց ցասման արջի:

Կը շարունակենք ճամբանիս զէպ ի Գարա-Սու, որ կ'ոռոգէ այս մեծ դաշտը և կ'արգաստուրէ:

Առաջին գիւղը որ դիմացնին կ'երևէ՝ Թաթարաց է, ճահճի մը մէջն զետեղուած, 20 ընտանեօք՝ արքաւորութեամբ կ'ապրին: Բնտոյ կու գայ Ելէրլիլի՝ Հնձոց վերջն ըլլալով ամբողջ գիւղը հանդիսի մէջ է: Երկիրը աւանուրեք լաւ մշակուած: Ուրին կ'անցնի բամպակի և ծխախոտի զեղեցիկ դաշտերէն:

Էկէս օրը կը հանդիսնք չափարներու տուն մը՝ ճամբուն զեղբրը բլրոյ մը վրայ: Այն կալեիւղ ջերմը եկած գտած էր զիս, ուստի ձիէս իջնելով, պլլուած էի մուշտակի մը մէջ: Բլրոյն ստորոտէն 44 աստիճանի պայծառ աղբիւր մը կը բղխէ, որ հոսելու աեղ չունենալով, ճահճի մը կազմէ, ուր կը զբօսունս ջրային զեղեցիկ իւշուանք:

Անձայր դաշտին մէջ կ'երևին աւերա-

կաց կոյտեր, և Գարա—Սուի բերաւոր ճիւղերը, անտառ մը՝ յորում լին մը կայ, « լին յոյտատակաց » անուամբ։ Ճամբուն ալ և ձախ կողմը լի են ուղտերու, ձիոց, ոչխարաց ոսկորտեօք, յիշատակք թողեալ ի կարուանաց, որ գիշեր ցերեկ կ'անցնին անկից։ Պ. Շանտր կը գտնէ կրիայի գեղեցիկ պատեան մը։

Ժամը հի տեսնները, իւշ—փրիտէի աւախը, կամ որ նոյն է իջմիածին բուսածը, հոշակաւոր եկեղեցւոյն զանգակատունները, հայկական Հոռոմի շրջապատը, կ'երևին աչացս, Աւետեաց երկրին նման. և որովհետեւ այլ ևս անկարելի է ինձ ձիով յառաջ վարել ճամբաս յերեան, առուսինս և Համբարձում կ'երթան կառք մի վարձելու։

Կարծես ամէն աղէկ կառքերը գնուած էին նոյն առին։ Վարձուոր մը կը լծէ մեզ համար հին չգործածուելի սայլ մը, զոր սակայն մեծ սւրբութեամբ մը կ'ընդունին՝ Համբարձում՝ մէկ ընկերով կ'երևան թղթատարի կառքը և կը մտնակեն։

Վրայ կու գայ անձրևը, որուն բարեբար հոտանքը սիրով կը ժողվենք։ Սկիզբն է այս այն մեծ զարդարանքին՝ զոր պիտի ընենք, բաւական տեսնէ ի վեր երեսի վրայ թուղուած բլլալով, ջրին տակաւութեան և բացօթեայ տեղւոյ մէջ ընկնու յժուարութեանէն։

Մեր յԱրարատ արշաւանքը տեւեց 17 օր։ Իրարու նայած առնանին փափաք մը կ'ունենանք ծիծաղելու. վասն զի օռաստիկ նիւարցած ենք, նաեւ Նրասխայ 40—50 տաք զաշտահովտին մէջ ստացած ենք՝ սաստիկ պղնձային ժանգ մը։ Ի վերայ այսք ամենայնի՝ մեր պատկառելի լեռան վրայ

ըրած ուղեւորութիւնը և նորա կողերու վրայ գտնուած փրդաց այցելութիւնը կը զմայլեցնէ զմեզ։ Մեր չուն արդիւնաւոր եղաւ, և կը գտնանք լի աւարաւ յիշատակաց և գիտական գիտողութեանց։ Այլ ահաւասիկ զբերեթք և միւսարէք Նրեանու, Թաթարաց մեծ քաղաքին։

Հին կառքը կ'երթայ դէպ ի նարմիր կամորջը, ապամային երկաթներուն սարսափելի դրդմամբն, և կը կենայ իսկոյն Գէորգեանց գեղեցիկ և ընդարձակ բնակարանին գիմաց, ուր մեզ շնորհալի առաջնակաւութիւն մի կ'ըլլուի։

Բայց հոն պիտի չթողունք մեր բարի ուղեկիցը՝ Համբարձումը, որ այնչափ համառած է և կը փափաքի մեզ հետ մնալ մինչև մեր որոշ մեկնելու կէտը։ Ասիկայ շատ կ'աւրախացնէ զմեզ. վասն զի խիստ լաւ ճանչցանք՝ այս տաժանելի ուղեւորութեան միջոց՝ մեր ընկերոջ զօրութիւնը, բարի կամքը և բարութիւնը։ Եղաւ նա մեզ ամենէն լաւագոյն թարգմանը և անձնանուէր քան զամէն բարեկամս. որուն համար երջանիկ կը համարիմ զիս՝ դարձեալ յայտնելու հոռ իրեն մեր շնորհակալութիւնը։

Օր մը միայն հարկաւոր էր պաշար պատրաստելու, ձիերը փոխելու, քիչ մը քնանալու և բաղնիք մը երթալու համար։ Շատ տեսնէ ի վեր միտքս զրոած էի արևելեան ոճով բաղնիք երթալ, այսինքն է շոգաւով։ Այս բաղնիքները յաճախ նկարագրուած են, ուստի աւելորդ է ինձ գրել, բայց պիտի չմոռնամ երբէք լուերու ահաւոր բազմութիւնը՝ զոր հոն ժողվեցինք։ Դեռ կը սոսկ կամ անոնց վերայ։

Շարայարեյի

